

РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В СУЧАСНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ

О.В.Шебаніна, кандидат фізико-математичних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет

Висвітлено ретроспективу розвитку кооперації в аграрній сфері економіки України. Виявлено невирішені проблеми і запропоновано рекомендації щодо активізації та удосконалення кооперативних процесів.

Освещена ретроспектива развития кооперации в аграрной сфере экономики Украины. Выявлены нерешенные проблемы, предложены рекомендации по активизации и совершенствованию кооперативных процессов.

У забезпеченні ефективного функціонування продовольчого підкомплексу важливе місце належить кооперації. Хоча питанням її становлення та розвитку і присвячена певна частина наукових праць, але комплексних досліджень, які б охопили і ретроспективу, і сучасні проблеми функціонування кооперативних формувань, по суті, немає. Метою цієї статті є вивчення історичних етапів кооперування в аграрній сфері української економіки, виявлення існуючих тут проблем і розробка конкретних пропозицій щодо активізації та удосконалення кооперативних процесів.

Вважається, що термін “кооперація” був вперше вжитий англійський ученим Р. Оуеном, який запропонував механізм “землеробських і мануфактурних поселень, єднання і взаємної допомоги”. З ним поділяли свої погляди Ш.Фур’є, М.Нельсон, А. де Сен-Семон, В.Кінг та ін. У російському суспільному русі першими, хто розглядав розвиток кооперації як виробничу необхідність, були представники ліберальної течії А.Анциферов, М.Балін, П.Кропоткін.

Кооперація одержала розвиток у всьому світі і нині представлена досить широкою мережею різноманітних кооперативних формувань. Нині практично немає такої сфери діяльності, де б вона не використовувалася. Кооператив, як організаційна структура кооперації, звичайно ж, може існувати паралельно з іншими підприємницькими формами господарювання, має давню історію та традиції.

В Україні кооперативний рух зародився майже 150 років тому. Найбільш значний внесок у розвиток кооперації зробили такі українські учені минулого, як М. Туган-Барановський, А. Жук, К. Коберський, Б. Матрос, К. Паньківський, А. Чаянов, С. Подолинський, Є. Храпливий. Наприклад, С. Подолинський досліджував питання кооперації та її ідею з двох позицій: як можливість поліпшення становища широких верств населення і як організаційну форму устрою майбутнього суспільства. За його судженням, етапами створення моделі майбутнього суспільства є об'єднання людей в громади, громад — у спілки, спілок — у господарські асоціації вищого порядку з майбутнім виходом на об'єднання інтернаціонального характеру. Він бачив позитивні риси кооперації як організації, створеної на захист інтересів працюючих.

Із середини 60-тих років XIX ст. до 1917р. селянська кооперація створювалася за ініціативою інтелігенції. М.І. Туган-Барановський зазначив, що на відміну від Західної Європи в Росії кооперація виникла переважно на кошти держави, а тому, з економічної точки зору, була дуже кволюю. Причина такого стану полягала в тому, що, створюючи кооперативи, держава постійно контролювала і стимулювала їх розвиток, не допускаючи становлення незалежної самостійної кооперативної системи. Крім того, кооперативний рух із самого початку був занадто політизований [3].

Останнім роком для самодіяльної кооперативної системи став 1920-ий, коли всі види кооперації було об'єднано в організаційних рамках споживчої кооперації. Згодом була втілена ідея масової колективізації дрібнотоварних господарств і створено “лад цивілізованих кооператорів” при суспільній власності на засоби виробництва. Але навіть у 20-і роки минулого століття, коли кооперація досягла максимального розвитку, мережа кооперативів, за оцінками О. Чаянова, включала лише близько 1,5 млн. селянських господарств, переважно середніх і бідних верств населення.

У праці О. Чаянова “Организация крестьянского хозяйства” розглядається наступна діалектика кооперативних форм. Спочатку виникають найпростіші форми кооперації — споживчі і закупівельні товариства. Вони готують ґрунт для організації збутових кооперативів. Останні реформують сільське господарство у бік його найбільшої відповідності ринковій кон'юктурі. Постає проблема

оволодіння переробкою, і тому створюються кооперативи з переробки сільськогосподарської сировини [5]. Таким чином, кооперація перебудовує роздрібнені індивідуальні селянські господарства у вищі форми суспільного господарювання [4].

На погляд О. Чаянова [4], переробку сільськогосподарської сировини доцільно концентрувати на великих підприємствах, а кооперації, пов'язані із біологічною стороною аграрного виробництва (вирощуванням рослин, утриманням тварин), є ефективнішими у дрібних селянських господарствах.

За часів Радянського Союзу основною організаційною формою в сільському господарстві України був колгосп. Проте останній не можна вважати кооперативним підприємством, оскільки його організація та господарська діяльність відбувалася із порушенням основних принципів кооперації. Відродження сільськогосподарської кооперації в Україні та створення кооперативів стало можливим після прийняття ряду законодавчих актів.

У шестидесяті-восьмидесяті роки минулого століття в Україні інтенсивний розвиток одержала міжгосподарська кооперація, зумовлена якісними змінами у засобах виробництва, технологіях, трудових процесах, характері діяльності колективів під впливом науково-технічного прогресу. Докорінні зміни в структурі основного капіталу диктували потребу в переході до виробництва в рамках агрооб'єднань, агрофірм, виробничих систем і т.п. Користь від них вбачалась у подальшій централізації планування і управління господарською діяльністю, проведенні єдиної технічної політики, економії матеріальних ресурсів, можливості впровадження нових методів виробництва і включення до об'єднання науково-дослідних і проектно-конструкторських підрозділів, що працюють на умовах госпрозрахунку.

Саме тоді намітилися 3 наступні напрямки у створенні міжгосподарських об'єднань:

- будівельні організації, підприємства промислового типу для ведення спільних робіт по спорудженню інженерних об'єктів сільськогосподарського призначення;
- відгодівельні комплекси, підприємства по прийманню, зберіганню і переробці зерна, іншої аграрної продукції, пункти

штучного запліднення тварин, птахоферми, для створення яких зусиль окремих господарств було недостатньо;

- кооперативні структури у соціальній сфері (школи, лікарні, піонерські табори, будинки культури тощо).

В межах міжгосподарського кооперування відбувалися подальше поглиблення спеціалізації виробництва, зміна форм співпраці. Цей вид кооперації створив передумови для розподілу і ефективного використання робочої сили, землі, техніки, інших засобів виробництва, сприяв розвитку продуктивних сил і соціально-культурним перетворенням на селі. Але все ж слід визнати, що в системі міжгосподарських об'єднань на початку 70-х років переважали не економічні, а управлінські інтереси. Ці структури організовувались без відповідного техніко-економічного обґрунтування, що в кінцевому рахунку призводило до їх збитковості. В їх діяльності переважав відомчий підхід, внаслідок чого галузі АПК виявилися роз'єднаними, а великі суми коштів, витрачені на дані структури, не забезпечували “віддачі” [2].

З виданням Указів Президента України “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку” (від 20 червня 2000 р.) і “Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах” (від 19 грудня 2000 р.) процес кооперування в АПК помітно посилюється, бо кооперативи мають ряд суттєвих переваг, обумовлених насамперед принципами їх створення та функціонування, головними з яких є:

- добровільність членства;
- взаємодопомога і забезпечення економічної вигідності для їх учасників;
- розподіл прибутків і збитків кооперативу між його членами з урахуванням їх особисто трудової участі (або участі в господарській діяльності);
- обмеження участі у сільськогосподарській діяльності кооперативу осіб, що не є його членами;
- обмеження розмірів дивідендів по пайових внесках членів кооперативу;
- рівновелика участь кооперативів в управлінні діяльністю кооперативу (один член кооперативу — один голос);

- доступність інформації про діяльність кооперативу для всіх його членів [1].

Слід вказати, що перелічені принципи вироблені світовою практикою розвитку кооперації. Остання доводить, що кооперування — одна з найбільш вдалих форм організації агропромислового виробництва. Тому у всьому цивілізованому світі переважають формування кооперативного типу. Це пов'язано з тим, що саме кооперативна форма господарювання є найбільш стійкою. Для країн північної Європи характерна практично 100%-ва участь сільських господарів у кооперативах. У більшості ж держав континентальної Європи в кооперативи об'єднано приблизно 80% всіх фермерських господарств, у США, Канаді і Австралії, за різними оцінками, — від 60 до 80% [6].

В умовах наявності великої кількості господарств населення, (які є дрібними виробниками сільськогосподарської продукції) їх кооперування дозволяє прискорити формування на селі системи господарських структур ринкового типу. Посилення розвитку кооперації сприятиме і більш швидкому формуванню цивілізованого аграрного ринку, бо саме завдяки цьому його інфраструктурні підрозділи (біржі, аукціони, торгові дома тощо) одержуватимуть можливості для ефективної реалізації своїх завдань.

Слід визнати, що, незважаючи на великий позитивний досвід кооперативної діяльності в країнах ринкової економіки, в аграрному бізнесі України вона поки що не отримала достатньо широкого поширення. Основними причинами повільних темпів створення кооперативних структур є:

- неприйняття податковими службами на місцях безпробиткового статусу кооперативів з одночасним вилученням у них податків і на прибуток, і на додану вартість;
- неузгодженість інтересів учасників кооперації зумовлена тим, що переробні і обслуговуючі підприємства з неохотою йдуть на втрату монопольного положення відносно сільських товаровиробників — у випадку об'єднання з останніми на принципах кооперування;
- оскільки перші обслуговуючі кооперативи всупереч своїм статутам поступово перейшли на комерційні принципи функ-

ціонування, то це відштовхнуло селян від їх послуг і самої ідеї створення;

- відсутність у сільгосптоваровиробників достатніх сум фінансових ресурсів для створення кооперативів та ін.;
- відродження та становлення кооперативного сектору в аграрній сфері АПК, на відміну від розвинених країн світу, відбувається без належної державної підтримки (як в правовому колі, так і частині кредитування, оподаткування, фінансування тощо).

Усуненню вказаних вище недоліків певною мірою сприяло б надання переробним, обслуговуючим, торговим та іншим підприємствам, які беруть участь у створенні кооперативних структур, пільг у оподаткуванні, передбачених для сільгосптоваровиробників. Потребують уточнення класифікація кооперативів, визначення умов членства фізичних і юридичних осіб та асоційованих членів в них, а також частки доходу, спрямованого на розвиток кооперативу, участі іноземного капіталу в створенні кооперативів в аграрному секторі тощо.

Кооперація повинна стимулювати інтенсивний розвиток виробництва, встановлення еквівалентності обміну (як на внутрішньогалузевому, так і міжгалузевому рівнях). Досягненню цього покликані сприяти: договірні відносини; встановлення тісних технологічних і економічних зв'язків між окремими спеціалізованими формуваннями і виробничими структурами. Зрозуміло, що мова у даному випадку іде про кооперацію, для якої характерні інтеграційні процеси. Але, говорячи про включення різних типів кооперативних формувань у вертикально інтегровану структуру, необхідно вказати, що частіш за все основний тягар витрат у таких умовах несуть сільгосптоваровиробники. Лєвова ж частка доходів залишається переробникам і фірмам, що здійснюють реалізацію готової продукції. Для того, щоб цього не відбувалося, у міжгосподарській кооперації повинні брати участь рівноправні партнери, об'єднані спільною метою та інтересами.

Необхідно вказати, що у всіх розвинених країнах світу кооперація в сільському господарстві має вертикально інтегровані форми, які принципово відрізняються від приватної і акціонерної діяльності. Поряд з низовими ланками тут ефективно працюють місцеві, регіональні і національні спілки кооперативів.

Слід визнати, що кооперація відіграє особливу роль у взаємозв'язках елементів агробізнесу. Її головним завданням є допомога сільськогосподарським товаровиробникам у розвитку економіки і підвищенні ефективності роботи. Вона дає можливість реалізувати переваги крупного виробництва над дрібними, дозволяє органічно поєднати особисті, колективні і суспільні інтереси, розвиває демократичні основи управління. У будь-якому вигляді кооперація — це шлях до одержання вигоди.

Висновки:

- кооперативний рух в Україні зародився майже 150 років тому, але тривалий час його розвиток здійснювався досить повільно. Активізація кооперування відбулася в 60-ті роки минулого століття (у вигляді міжгосподарської кооперації), а також на рубежі 2000 р. Але прорахунки в її здійсненні призвели майже до дискредитації цієї форми господарювання;
- завдяки перевагам, обумовленим принципами їх функціонування, кооперативи у всьому цивілізованому світі відіграють домінуючу роль.

Проте в Україні кооперація поки що не одержала належного розвитку. Основні причини цього і напрями їх усунення висвітлено в статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дахов И. Сельская кооперация в системе многоукладной экономики России//АПК: экономика, управление.-2003.-№5.-С.3-10.
2. Ефременко А. Кооперация в системе агробізнеса//АПК: экономика, управление.-2004.-№11.-С.51-55.
3. Мойса М.Я., Крюкова І.О. Ресурсний потенціал аграрних підприємств та економічний механізм його раціонального використання//Економіка АПК.-2004.-№2.-С.38-43.
4. Чаянов А. Краткий курс кооперации.-Изд.4-е.-М.:Центр. Тов-во "Кооперативное издательство".-1925.-С.75.
5. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства.-М.:кооп. изд-во, 1925.-215с.
6. Шутько А.А. Сельскохозяйственная кооперация: наука и практика//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-2000.-№9.-С.7-10.